

4) неефективний механізм інтеграції між аграрними виробниками, переробними підприємствами та торговельними організаціями, який знижує загальний економічний ефект функціонування АПК регіону;

5) недосконала ринкова інфраструктура, наявність значної кількості посередників, що здійснює відповідний вплив на кінцеву ціну продуктів харчування;

6) низький рівень розвитку інноваційних процесів на підприємствах харчової промисловості Одеської області.

Вирішення цих проблемних питань є необхідними в найближчій перспективі розвитку галузі. Проте, для досягнення конкурентних переваг як на внутрішньому, так і на світовому ринку продуктів харчування, сучасний менеджмент рекомендує використовувати стратегії випереджаючого розвитку, які, в більшості основ, базуються на переході на інноваційну модель розвитку переробних підприємств.

Дослідження показали, що зі всієї сукупності підприємств харчової промисловості в Одеській області, в 2008 р. інноваційно активними виявилися лише 46 (або 13,5% від їх загальної кількості). Такі показники є недостатніми для ефективного розвитку

галузі та підвищення рівня її конкурентоспроможності.

Висновки. Ефективний розвиток харчової промисловості Одеської області має бути забезпечений тільки в контексті реалізації комплексної програми розвитку агропромислового комплексу регіону в цілому при створенні ефективної системи взаємовідносин на всіх рівнях АПК: сільськогосподарські товаровиробники – переробні підприємства – ринкова інфраструктура. При цьому підвищення результативності господарювання всіх суб'єктів АПК та підвищення рівня конкурентоспроможності вітчизняної продукції можна досягти лише за рахунок переходу на інвестиційно-інноваційну модель розвитку підприємств всіх сфер агропромислового комплексу.

Джерелами фінансування інноваційної діяльності можуть стати венчурні фірми, регіональні бюджети та кошти спеціалізованих державних фондів, кошти юридичних і фізичних осіб, іноземні інвестиції. Головне завдання обласних держадміністрацій постає у створенні сприятливих умов розвитку інвестиційної діяльності в межах регіону та стимулюванні ділової активності в сфері залучення коштів і здійснення інноваційної діяльності та наукових розробок.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Хареба В. Наукове забезпечення розвитку харчової і переробної промисловості України / В. Хареба // Харчова і переробна промисловість. – 2009. - № 2-3(354). – С. 4-7.
2. Мельник Ю.Ф. Агропромислове виробництво України: уроки 2008 року і шляхи забезпечення інноваційного розвитку / Ю.Ф. Мельник, П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2009. - № 1. – С. 3-15.
3. Статистичний збірник «Харчова промисловість Одещини» за 2008 р.

УДК 338.439.5(477):664.1:665.3

АНТОНЮК П.О., канд. екон. наук, наук. співроб., ЛИСЮК В.М., канд. екон. наук, ст. наук. співроб.

Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України, м. Одеса

Антонюк О.П., канд. екон. наук, доцент

Одеська національна академія харчових технологій, м. Одеса

ПРОДОВОЛЬЧІ РИНКИ УКРАЇНИ: ОЦІНКА СТАНУ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ (НА ПРИКЛАДІ РИНКІВ ЦУКРУ ТА РОСЛИННОЇ ОЛІЇ)

Розглянуто стан та основні проблеми формування ринку рослинної олії та цукру. Визначено основні чинники, що перешкоджають успішному розвитку ринку сировини та готової продукції. Запропоновано низку заходів для підвищення ефективності функціонування цих ринків.

Ключові слова: олійні культури, баланс попиту і пропозиції, внутрішній ринок, зовнішній ринок, частка експорту у виробництві, біопаливо.

The condition and the basic problems of a vegetable oil and sugar market formation are considered. The major factors blocking successful development of the raw material and finished goods market are determined. A number of actions for increase of these markets functioning efficiency are offered.

Key words: olive cultures, balance of supply and demand, home market, foreign market, share of export in manufacture, bio-fuel.

Вступ. Рослинна олія та цукор займають важливе місце в харчуванні людини. В Україні частка цих продуктів в обсязі реалізації продукції харчової промисловості та перероблення сільськогосподарських продуктів досягає 15,8 % [1]. На сьогодні має місце активний розвиток світового ринку олійних культур та продуктів їх переробки, цукросировини, цукру, що обумовлено зростанням їх споживання, як для харчування населення, так і на технічні потреби. Світове виробництво рослинних олій в 2008/09 маркетинговому році (МР) прогнозувалося на рівні 133,9 млн. т і як сировина використовується пальма, соя, ріпак, соняшник та інші культури. Виробництво цукру в цьому ж таки маркетинговому році оцінювалося в 158,8 млн. т, в т.ч. 77% з цукрової тростини і 23% з цукрових буряків. Зростання попиту на ці продукти у зв'язку із збільшенням чисельності населення і доходів, використання рослинних олій і цукру для виробництва біопалива визвало значне зростання цін.

Україна, як член СОТ, поступово інтегрується в світові ринкові структури. Проте особливості вітчизняної харчової індустрії впливають на швидкість та ефективність цієї інтеграції, її вплив на стан внутрішнього та зовнішнього ринків. Використання переваг від участі в міжнародному поділі праці вимагає чіткої оцінки сучасного стану виробництва розглянутих продуктів харчування і можливих наслідків від лібералізації своїх внутрішніх ринків. Дослідження стану та перспектив розвитку ринків цукру і рослинної олії автори здійснювали, спираючись на дослідження таких вчених та спеціалістів ринку, як Л.В. Дейнеко, М.П. Сичевський, Ф. Котлер, П.Т. Саблук, В. Литвиненко, В. Листопад.

Постановка завдання. Характерною ознакою сучасного розвитку є глобалізація економічної діяльності. Інтеграція України в світовий ринковий простір, на якому домінують розвинуті країни та країни, що інтенсивно розвиваються і своєчасно здійснили структурну та технологічну модернізацію продовольчого ринку, може мати як позитивні, так і значні деструктивні наслідки. Це вимагає глибокого аналізу ситуації, що склалася на ринку цукру і

рослинної олії і обґрунтування необхідності змін. Йдеться про можливість стати сировинним придатком розвинених країн і регіоном споживання імпортованих продуктів харчування. Тому метою дослідження стало визначення найбільш суттєвих чинників, що перешкоджають успішному розвитку як внутрішнього, так і зовнішнього ринків рослинної олії та цукру і обґрунтування заходів щодо їх усунення.

Результати. Економісти, використовуючи термін «ринок», мають на увазі сукупність покупців і продавців, що здійснюють операції по купівлі-продажу певних товарів. Наприклад, ринок цукру, олії, зернових та олійних культур. Крім того, продавці розглядаються як представники виробництва, а покупці – як представники ринку. Відносини між виробництвом і ринком формують ринкові взаємовідносини, в яких виробництво є тією стороною ринку, що втілює пропозицію [2]. Таким чином, насиченість ринку товарами визначається масштабами виробництва, які в свою чергу формуються в залежності від попиту на ці товари.

Сучасний стан розвитку виробництва продуктів харчування в Україні характеризується як збільшенням обсягів по одним видам, так і зменшенням по іншим, що є результатом впливу ряду чинників і, в тому числі, триваючої реструктуризації на галузевому рівні. Це положення підтверджується результатами роботи виробників цукру і рослинної олії в Україні (табл. 1).

Як свідчать дані табл.1, в розвитку виробництва олії та цукру спостерігаються протилежні тенденції. В той час як виробництво цукру попри певні роки зростання поступово скорочується, пропозиція олії стрімко зростає. Так, за період 2001-2008 рр. виробництво цукру скоротилося на 372 тис. т, або на 19,1 %. В той же час виробництво олії зросло в 2,26 рази, завдяки чому рівень 1990 р. було перекрыто вже в 2003 р. Спад виробництва цукру виглядає особливо значимим у порівнянні з рівнем 1990 р. В 2008 р. виробництво цукру-піску скоротилося на 5216 тис. т, в тому числі за рахунок цукру з вітчизняної цукросировини на 3813 тис. т, або 70,8 %.

Таблиця 1

Виробництво цукру і рослинної олії в Україні *

Показники	1990 р.	2001 р.	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.
1. Вироблено цукру-піску, тис. т	6791	1947	1621	2486	2147	2139	2592	1867	1575
- в т.ч. з цукрових буряків	5388	1657	1428	1456	1788	1900	2547	1867	1575
2. Вироблено цукру на 1 особу, кг	130,9	40,0	33,6	52	45,2	45,4	55,4	40,1	34,1
3. Вироблено олії, тис. т	1070	935	980	1257	1343	1382	2078	2230	2117
4. Вироблено олії на 1 особу, кг	20,6	19,2	20,3	26,3	28,3	29,3	44,4	48,0	45,6

* Складено за даними Держкомстату України

Сучасна економіка, що базується на розподілі праці, складається з безлічі ринків, в тому числі ринку сировини. Без розвинутого виробництва сільськогосподарської сировини, а в даному випадку це цукрові буряки та олійні культури, неможливо уявити сучасне, динамічне виготовлення продуктів харчування – олії та цукру. Тож основною причиною спаду виробництва цукру з цукрових буряків стало

скорочення валового збору цукрових буряків на 71,7%, або з 44264 тис. т в 1990 р. до 12535 тис. т в 2008 р. В той же час стрімко зросло виробництво і пропозиція олійних культур (соняшник, ріпак і соя) з 2800 тис. т в 1990 р. до 10056 тис. т в 2008 р., або в 3,6 рази (табл. 2). Це явилось важливою передумовою збільшення виробництва олії.

Таблиця 2

Виробництво і урожайність сільськогосподарських культур в Україні *

Показники	Культури	1990 р.	2001 р.	2003 р.	2005 р.	2007 р.	2008 р.
Валовий збір, тис. т	Цукрові буряки	44264	15575	13392	15468	16978	12535
	Соняшник	2571	2251	4254	4706	4174	6520
	Ріпак	130	135	51	285	1047	2686
	Соя	99	74	232	613	723	850
Урожайність, ц/га	Цукрові буряки	276	183	201	248	294	328
	Соняшник	15,8	9,4	11,2	12,8	12,2	15,2
	Ріпак	14,5	12,4	9,4	14,6	13,1	20,0
	Соя	11,3	10,1	12,2	14,5	12,4	12,4

* Складено за даними Держкомстату України

В успішному розвитку виробництва олії і в занепаді цукрового є одна спільна риса – низький рівень урожайності олійних культур і цукрових буряків. Аналіз валового збору і урожайності свідчить про переважно екстенсивний характер виробництва цих сільськогосподарських культур, тобто вирішальний вплив на виробництво має розмір посівних площ. Так, по насінню соняшника поки що не досягнуто рівня 1990 р., проте валові збори зросли в 2,5 рази виключно за рахунок посівних площ, які зросли з 1636 тис. га в 1990 р. до 4289 тис. га в 2008 р., або в 2,6 рази. Незважаючи на певне зростання урожайності сої і, особливо ріпаку, збільшення валових зборів цих культур забезпечується переважно за рахунок посівних площ.

За період 1990-2008 рр. урожайність цукрових буряків зросла лише на 52 ц/га, або на 18,8%. Темпи зростання урожайності надзвичайно низькі, враховуючи, що в передових західноєвропейських країнах її рівень знаходиться в межах 600-700 ц/га. Проте урожайність цукрових буряків - це лише один аспект проблеми. Інший полягає в якості сировини, тобто цукристості цукрових буряків. На завод бажано завозити не цукрові буряки, а цукор в буряках. Для аналізу ефективності використання земельних ресурсів в цукробуряковому виробництві слід використовувати такий показник, як виробництво цукру з 1 га посівів. До речі, саме цей показник використовується в країнах ЄС. По цьому показнику ми ще більше відстаємо від європейських країн, ніж по урожайності. Навіть саме високе наше досягнення 2008 р. – 4,12 тонн цукру з 1 га значно поступається досягненням західних бурякосіючих країн, що одержують по 10-12 тонн цукру з гектару [3]. Для вирощування якісної цукросировини слід використовувати гібриди не просто врожайного, а лише цукристого і цукристо-врожайного напрямку. Існуючу практику дотацій на вирощування цукрових буряків

(в розрахунку на 1 га посівів) слід замінити на субсидування виробництва цукру в розрахунку на 1 т продукції.

Аналізуючи стан ринку олійних культур в Україні слід звернути увагу на особливості їх виробництва і структуру. Так, в 2008 р. структура основних олійних культур у валовому зборі виглядає наступним чином (%): соняшник – 64,8; ріпак – 26,7; соя – 8,5. У світовому ж виробництві за 2007/2008 маркетинговий рік структура основних олійних культур представлена так (%): соя – 57; ріпак – 12; бавовна – 12; арахіс – 8; соняшник – 7; інші – 4 [4]. За даними департаменту сільського господарства США у 2007/2008 МР на долю України прийшлося 15% світового урожаю соняшника – четверте місце після Росії – 21 %, ЄС – 18 %, Аргентини – 17 %. Всупереч вимогам агротехніки в Україні масштабно культивується ця досить складна культура. Враховуючи цю обставину у більшості країн світу основна увага приділяється виробництву інших олійних, зокрема, сої та ріпаку. Певні кроки в цьому напрямку здійснюються і в Україні. Впродовж 2003-2008 рр. виробництво насіння ріпаку зросло з 51 тис. т до 2686 тис. т або в 52,7 рази. Такі зміни відповідають державній цільовій програмі розвитку українського села на період до 2015 року, згідно якої валові збори у порівнянні з 2006 р. мають зрости (млн. т): по ріпаку з 0,6 до 6,0; по сої з 0,89 до 3,0; по соняшнику передбачається певне скорочення виробництва з 5,32 до 4,5 [5]. В перспективі ріпак має стати основною олійною культурою, що призведе до суттєвих змін в цьому сегменті ринку.

Аналізуючи ринок рослинної олії в Україні слід звернути увагу на особливості її структури по видам олійних культур. Впродовж 2006/2007 і 2007/08 МР частка соняшnikової олії складає 96,4 %, ріпакової – 0,9 %, із сої – 0,7 %, інших – 2,0 %. Як видно, структура рослинної олії не відповідає

структурі олійних культур. Вона суттєво відрізняється від структури світового виробництва рослинної олії, яка на 2008/2009 МР прогнозувалася в такому вигляді (%): пальмова – 32; соєва – 28,9; ріпакова – 14,3; соняшникова – 8,8; інші – 16. Основним фактором, що стримує збільшення виробництва ріпакової та соєвої олії в Україні залишається мала ємність внутрішнього ринку, тобто відсутність потужних споживачів. Стимулами до

збільшення виробництва цих олій можуть стати подальше зростання потужностей олієдобувних підприємств, а також можливе збільшення споживання ріпакової олії на харчові цілі і виробництво біодизелю.

На стан ринку продуктів харчування впливають як обсяг їх виробництва, так і основні напрями використання, про що, наприклад, свідчить баланс попиту і пропозиції соняшникової олії (табл.3).

Таблиця 3

Баланс попиту і пропозиції соняшникової олії в Україні *

	2005/06 МР	2006/07 МР	2007/08 МР	2008/09 МР
Початкові запаси, тис. т	58	101	14	28
Виробництво, тис. т	2131	2362	1884	2349
В т.ч.:				
- великі спеціалізовані підприємства	1895	2021	1718	2160
- середні і малі підприємства	236	341	166	189
Імпорт, тис. т	0,1	0,3	0,9	0,1
Загальна пропозиція, тис. т	2189	2463	1899	2378
Споживання, тис. т	550	555	525	535
Експорт, тис. т	1514	1867	1325	1750
Втрати, інше, тис. т	24	27	21	26
Загальний розподіл, тис. т	2088	2449	1871	2311
Кінцеві залишки, тис. т	101	14	28	67
Залишки до розподілу, %	4,8	0,8	1,5	3,4
Споживання олії на 1 особу в рік, кг	11,7	11,9	11,3	11,6

* Олійно-жировий комплекс, № 3 (22) жовтень 2008. – С. 25-33.

Дані таблиці 3 свідчать, що загальна пропозиція визначається виключно масштабами виробництва продукції, а імпорт має несуттєве значення. Виробництво соняшникової олії динамічно розвивається, за винятком 2007/08 МР, коли по причині зменшення пропозиції на ринку соняшнику, обсяг продукції скоротився на 478 тис. т у порівнянні з попереднім періодом. По причині зростання цін в цьому маркетинговому році внутрішнє споживання продукції скоротилося на 30 тис. т. Баланс попиту і пропозиції соняшникової олії свідчить, що головним напрямом в розподілі продукції є експорт. Впродовж чотирьох маркетингових років експорт складає 74 % від виробництва. Вітчизняна олійно-жирова галузь вийшла на перше місце в світі по експорту соняшникової олії. Продукція відвантажується у 47 країн світу, а в країни ЄС – 55% загального обсягу експорту. Характерною рисою виробництва олії є зосередження переробки сировини на великих спеціалізованих підприємствах. Частка великих підприємств у виробництві олії складає від 88,9 % в 2005/06 МР до 91,2 % у 2007/08 МР. Слід зауважити, що в Україні головним чином виробляється і експортується олія нерафінована. Рафінована олія, в основному соняшникова, складає 26-29% від виробництва нерафінованої і, в своїй більшості, використовується на внутрішньому ринку.

Особливої уваги в аналізі потребує рівень споживання олії на 1 особу. В останні роки він не перевищує 11,9 кг, хоча в деяких європейських країнах рівень споживання рослинної олії знаходиться

в межах 15-17 кг. Можна говорити саме про платоспроможний попит населення, а не попит взагалі, який визначається низькою купівельною спроможністю населення і є суттєвим стримуючим фактором розвитку внутрішнього ринку. Орієнтація виробництва на пріоритетне обслуговування зовнішнього попиту робить вітчизняного виробника економічно залежним від світових економічних криз, зміни в політиці іноземних держав. Досвід багатьох країн із перехідною економікою визначає саме внутрішній ринок чинником довгострокового економічного зростання. Зміна ситуації на ринку рослинної олії пов'язується, насамперед, із зростанням вартості робочої сили в країні і, відповідно, платоспроможного попиту населення, що дасть можливість збільшити середньодушове споживання продукції і зміцнить внутрішній ринок.

В порівнянні з ситуацією в олійно-жировому комплексі, цукробурякове виробництво являє собою суцільне коло проблем. Скорочення виробництва цукру з цукрових буряків стало результатом зменшення посівних площ з 1605 тис. га в 1990 р. до 382 тис. га у 2008 р., або в 4,2 рази і валового збору цукросировини з 44264 тис. т в 1990 р. до 12535 тис. т у 2008 р., або в 3,5 рази. Головним фактором скорочення посівних площ є низький рівень рентабельності (в деякі роки збитковості) виробництва цукросировини. Крім функції виробництва сировини і цукру, цукробуряковий комплекс виконує важливу соціальну функцію, надаючи роботу сотням тисяч людей, причому в соціально напружених

сільських регіонах. Відсутність належного державного регулювання ринкових трансформаційних процесів призвело галузь на грань краху. Кількість цукрових заводів зменшилась з 192 до 110. Восени 2008 р. працювало лише 70 заводів, а 40 підприємств так і не приступили до роботи через брак обігових коштів і високі ціни на енергоносії. Зауважимо, що 40 заводів - це близько 150 тисяч робочих місць.

Існуючі виробничі потужності по виробництву цукру з вітчизняної сировини в змозі повністю задовольнити потреби внутрішнього ринку і навіть поставки на експорт. Але в останні два роки обсяги виробництва цукру не покривають навіть внутрішні потреби держави, що оцінюються в 1,8-2,0 млн. т на рік. В 2009 році при посівній площі 326 тис. га, валовому зборі цукрових буряків близько 10 млн. т, виробництво цукру склало 1,2 млн. т (в 1913 році було вироблено 1,108 млн. т). Дефіцит цукру в державі в 2009/2010 МР оцінюється в 300-450 тис. т і буде покриватися за рахунок імпорту. Складається ситуація, коли і без того високі внутрішні ціни на цукор можуть тільки зростати. Щоб задовольнити внутрішні потреби держави в необхідних обсягах, зменшити залежність від імпорту слід вже в 2010 році

засіяти цукровими буряками мінімум 450 тис. га. Стимулом для сільгоспвиробників може бути збільшення дотування вирощування цукрових буряків з 750 грн./га до 1500 грн./га, що нині розглядається в Кабінеті міністрів України [6].

Важливою проблемою виробництва вітчизняного цукру є питання якості. За цим показником вітчизняний цукор відстає від світових стандартів. Відповідно до них максимальна кількість балів для цукру першої категорії має бути 12, другої – 22, а наш цукор набирає 48 [7]. Навіть збільшивши виробництво цукру виробники не зможуть в таких умовах здійснювати його реалізацію на зовнішньому ринку.

Сприятливі природно-кліматичні умови, кон'юнктура зовнішніх ринків дають можливість в останні роки нарощувати виробництво основних олійних культур, соняшникової олії в розмірах, що значно перевищують потреби внутрішнього ринку. Експортуючи надлишок олієсировини і готової продукції, Україна поступово стає одним з найбільш важливих учасників на світовому олійному ринку. Це дозволяє олійно-жировому виробництву стати провідним в системі агропромислового комплексу. Дані про розмір і динаміку експорту олійних культур наведено в табл. 4.

Таблиця 4

Виробництво та експорт олійних культур в Україні *

Показник	Культура	2003/04	2004/05	2005/06	2006/07	2007/08	2008/09
		МР	МР	МР	МР	МР	МР
Валовий збір, тис. т	Соняшник	4254	3050,1	4706	5324,3	4174	6520,3
	Ріпак	57,4	135,3	284,7	603,4	1058,1	2686
	Соя	231,8	295,2	616,0	889,0	722,2	850
Експорт, тис. т	Соняшник	928	11,5	219,8	336,2	75,3	500
	Ріпак	43,6	81,0	187,0	486,6	900	2450
	Соя	60,6	35,4	226,0	417,3	190,0	175
Частка експорту у валовому зборі, %	Соняшник	21,8	0,4	4,7	6,3	1,8	7,7
	Ріпак	76,0	59,9	65,7	80,6	85,1	91,2
	Соя	26,1	12,0	36,7	46,9	26,3	20,6

* За даними асоціації «Укроліапром»

Як свідчать дані табл. 4 по соняшнику і сої, більша частина виробленого насіння використовується на внутрішньому ринку для власного виробництва олії. Експорт насіння соняшнику досить значний в 2003/04 МР поступово зменшується як абсолютно, так і відносно валового виробництва. Цьому сприяло введене в 1999 р. 17% експортне мито, що значно знизило інтерес закордонних переробників до купівлі цього насіння. Проте зі вступом України до СОТ експортне мито на насіння соняшнику було зразу знижено з 17% до 14%, а в подальшому передбачається щорічне зниження ставки на 1% до рівня в 10%. Крім цього, відповідно до умов вступу України до СОТ було скасовано індикативні ціни на експорт олійних культур, що може серйозно вплинути на внутрішній сировинний ринок, а точніше – ринок соняшнику.

Відсутність будь яких обмежень на експорт (квота, мито, тощо), а також попит на світовому ринку ріпаку і сої явилися основними причинами зростання їх експорту, особливо ріпаку. Так в 2008/09 МР в порівнянні з 2003/04 МР експорт сої зріс в 2,9

рази, а ріпаку – більш як у 56 разів і досяг рекордного рівня в 2450 тис. т. Попит на насіння ріпаку, що виник в країнах ЄС для виробництва біодизелю, перетворює ріпак в надзвичайно перспективну культуру, масштаби виробництва і експорту якої зростають високими темпами. За даними департаменту сільського господарства США в 2007/08 МР по експорту ріпаку Україна вийшла на друге місце в світі (13%), після Канади (69%).

Одним з факторів, що сприяють зростанню експорту, є брак оборотних коштів. На сучасному етапі таким фактором стає також дефіцит потужностей по зберіганню олійних культур. За останні шість маркетингових років валовий збір олійних зріс в 2,2 рази, а по ріпаку виробництво зросло в 47 разів. Матеріально-технічна база по зберіганню урожаю не встигає за такими темпами зростання. В умовах дефіциту складських потужностей власники «вимушені» негайно продавати урожай усім, хто платить гроші. Можна сказати, що виробники олійних в Україні були в певній мірі не

готові до такого масштабного виробництва і вихід з такої ситуації вбачається лише в експорті.

Проте досвід деяких країн, в тому числі країн СНД, що вирощують і використовують цю культуру

(Росія, Казахстан), свідчить про можливість і доцільність використання ріпаку для потреб переважно внутрішнього ринку (табл. 5).

Таблиця 5

Структура використання насіння ріпаку в країнах СНД за 2007/08 МР *, (%)

Напрями використання	Україна	Казахстан	Росія
1. Переробка на олію	11	47	71
2. Експорт	85	42	9
3. Інше (насіння, втрати, кінцеві залишки)	4	11	20

* За даними ІА «АПК-Інформ»

З даних табл.5 видно, що в Казахстані і Росії більша частина насіння залишається на внутрішньому ринку (переробка насіння, кінцеві залишки). Лише в Україні експорт значно перевищує внутрідержавні витрати. За оцінками ІА «АПК-Інформ» в 2008/09 МР в загальному розподілі насіння ріпаку в Україні частка експорту зростає до 91%, а переробка зменшиться до 6% [8]. Розширення виробництва ріпаку в Україні мало за мету також і забезпечення сировиною виробництва біодизельного пального в період стрімкого зростання цін на нафту. Відповідно до Державної програми стимулювання виробництва біоетанолу та біодизелю в 2010 р. частка продаж біосолярки має скласти 33 % в структурі спожитого в країні дизпалива при виробництві і споживанні 520 тис. т біодизелю. Але як виявилось, створити сировинну базу, не означає створити виробництво. До сього часу жоден пункт цієї програми не реалізовано. В умовах низьких цін на нафту виробництво біодизельного пального втрачає свою привабливість і навіть в країнах ЄС багато біодизельних підприємств знаходяться на межі зупинки.

Зрозуміло, це не означає появлення проблем з реалізацією ріпаку. Адже при зупинці підприємств по виробництву біодизелю потужності по виробництву олії зберігаються і будуть використані для виготовлення ріпакової олії для харчування. До речі, в Німеччині, популярність ріпакової олії в якості продукту харчування вище у порівнянні з соняшниковою. Безумовно, економічно більш вигідним є не експорт олійних культур, особливо ріпаку, а переробка на вітчизняних підприємствах. При цьому створюються тисячі додаткових робочих місць, весь шрот може бути використаний в комбікормовій промисловості. Станом на 2008 рік сумарна виробнича потужність діючих в Україні олієдобувних виробництв склала 7250 тис. т в т.ч. олієекстракційних заводів 5180 тис. т на рік переробки насіння соняшнику. При цьому всі ОЕЗ орієнтовані на переробку як насіння соняшнику, так і ріпаку та сої. При реалізації проєктів будівництва трьох олієекстракційних заводів загальною потужністю 1250 тис. т на рік переробки насіння виробнича потужність олієдобувних підприємств України до 2010 р. складе 8,5 млн. т переробки насіння. Цього цілком достатньо

щоб переробити майже весь обсяг олійних культур, вирощених в Україні.

Але без обмеження безконтрольного вивозу олійних, особливо ріпаку, наша держава може стати сировинним придатком розвинених країн. Використавши певні заходи по захисту внутрішнього ринку (квотування, експортне мито), ми можемо стати не тільки важливим експортером соняшникової олії, але і соєвої та ріпакової, маргаринової продукції, спеціальних жирів, майонезу, харчових білкових продуктів, шротів, біодизельного палива.

Висновки. Активний розвиток ринку олії та цукру вимагає певних заходів, направлених на удосконалення виробництва сировини, а саме: зростання посівних площ для вирощування цукрових буряків, впровадження ефективних заходів з боку держави для стимулювання вирощування цукросировини; підвищення цукристості буряку за рахунок використання у виробництві цукристих і цукростоврожайних сортів та гібридів; удосконалення структури посівів олійних культур з метою доведення посівів соняшнику до рекомендованих наукою 1,8 млн. га. В сфері виробництва слід суттєво підвищити якість вітчизняного цукру, що дасть можливість для відновлення втраченого експортного потенціалу. Структура виробництва олії має бути неодмінно змінена в бік значного зростання частки ріпакової та соєвої, при відповідному зменшенні соняшникової олії. Запровадження квот і експортного мита на поставку олієсировини дозволить значно підвищити використання потужностей переробних підприємств і поставляти на експорт готову харчову продукцію, замість сировини, як це нині має місце. Державна програма стимулювання виробництва біоетанолу та біодизелю має бути з етапу узгоджень переведена на реальні дії по інвестуванню та будівництву підприємств. В умовах зростання економіки ціни світового ринку на нафту можуть лише зростати. Подорожчання нафти і нафтопродуктів наша економіка має протиставити цілком конкурентоздатні види палива з відновлюваних джерел – паливний етанол і біодизель, що вже виробляється (правда в недостатній кількості) з цукровмісної сировини та рослинної олії.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Дейнеко Л.В. Продовольчий комплекс України: стан і перспективи розвитку / Л.В. Дейнеко, А.О. Коваленко, П.І. Коренюк, Е.І. Шелудько. – К.: Наук. Думка, 2007. – 276 с.

2. Піндайк Р.С. Мікроекономіка: пер. з англ. / Р.С. Піндайк, Д.Л. Рубінфелд. – К.: Основи, 1996. – 646 с.
3. Гаєнко В. Україна може стати імпортером цукру /В.Гаєнко // Пропозиція.–2008.- № 1. – С. 41-43.
4. Доморощенкова М. Современное состояние производства сои и рынка соевых белков / М.Доморощенкова, Л. Литаева, Т. Демьяненко // Олійно-жировий комплекс. – 2008. - № 4. (23). – С. 34-36.
5. Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року // Економіка АПК. - 2007. - № 11. – С. 3-57.
6. Дикаленко М. Хватальный исход / М. Дикаленко, Э. Московчук // Бизнес. – 2009. - № 42. – С. 56-57.
7. Квітко Г. Буряковий армагедон / Г. Квітко // Пропозиція. – 2008. - № 4. – С. 44-46.
8. Литвиненко В. Потенциал Украины, Казахстана и России как поставщиков семян рапса на мировой рынок / В. Литвиненко // Олійно-жировий комплекс. – 2008. - № 4 (23). – С. 22-29.

УДК 664.013:005.21

АГЕСВА І. М., канд. екон. наук, доцент, МІЛЄВА М. Д., аспірант
Одеська національна академія харчових технологій, м. Одеса

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСІВ СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ НА ХАРЧОВИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

В статті визначені недоліки стратегічного планування на харчових підприємствах. Досліджені негативні і позитивні фактори стратегічного розвитку пивоварних підприємств. Визначені напрями адаптації вітчизняних підприємств до сучасних умов.

Ключові слова: стратегічний план, управління, ринок пива, пивоварне підприємство, розвиток.

The lacks of food enterprises strategic planning are determined in the article. The negative and positive factors of breweries' strategic development are investigated. The directions of domestic enterprises' adaptation to the modern terms are determined.

Key words: strategic plan, management, beer market, brewery, development.

Вступ. Останнім часом в Україні зменшилися обсяги виробництва і реалізації продукції, що обумовлено зниженням купівельної спроможності споживачів на тлі фінансової кризи, яка почалася в нашій країні у листопаді 2008 року, але коріння має ще з 2006-2007 рр. у США. Зменшилися темпи зростання вітчизняної харчової промисловості, яка є стратегічно важливою для нашої країни через достатньо розвинену сировинну базу і відносно постійну потребу в харчовій продукції. Найбільшою динамікою в харчовій промисловості за останні роки відзначилась пивоварна галузь, а консолідованість ринку пива, висока конкурентність і сучасний рівень розвитку системи планування на пивоварних підприємствах підсилюють актуальність дослідження даних підприємств. Однак у кризовий період деякі масштабні підприємства галузі зазнали збитків. Щоб якнайшвидше відновити фінансову стійкість і в майбутньому не зазнавати значних втрат, вітчизняним підприємствам необхідно точніше прогнозувати майбутнє, передбачувати багато варіантів розвитку ринку, розробляти відповідні сценарії розвитку. Все це є елементами стратегічного планування, тому в сучасних умовах детальна розробка стратегічних планів стала як ніколи актуальною. При чому важливим є саме новітній підхід до формування стратегічного плану підприємства, його функцій, структури, змісту.

Про актуальність стратегічного планування на підприємстві почали говорити ще в середині минулого століття західні вчені, такі як І. Ансофф [1], Г. Мінтцберг, Т. Петерсон, І.І. Мазур, В.Д. Шапіро [2], Ф. Котлер [3]. Особливого розвитку процес розробки і реалізації стратегічних планів набув після опублікування наукових праць Р.С. Каплана, Д.П. Нортон. Значний внесок у розвиток даного питання і процес адаптації стратегічного планування на пострадянському просторі зробили М. Круглов, С.А. Попов [4], З.Є. Шершньова, С.В. Оборська [5]. Але сучасний рівень розвитку управлінської науки не достатній для розробки стратегічного плану розвитку вітчизняного підприємства в умовах кризи.

Постановка завдання. Метою дослідження є:

- дослідження та виявлення недоліків процесу стратегічного планування на вітчизняних підприємствах харчової промисловості, а саме – на пивоварних підприємствах;

- визначення напрямів адаптації підприємств до сучасних кризових умов невизначеності вітчизняної економіки завдяки стратегічному плануванню.

Завданнями роботи є виявлення тенденцій сучасного розвитку ринку пива України, стратегічний аналіз підприємств-учасників ринку, визначення недоліків формування стратегічних планів на підприємствах пивоварної галузі харчової промисловості України, елементів стратегічних планів підприємств.